

ДОСЛІДЖЕННЯ НОРМАТИВНИХ АСПЕКТІВ ВІТЧИЗНЯНОГО ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

*Р.Ф. Пустовійт, канд. пед. наук, доц.,
Черкаська філія Української академії банківської справи*

Необхідною передумовою виходу вітчизняної економіки зі стану, коли темпи зростання основних економічних показників виглядають непереконливими порівняно з рівнем добробуту більшості громадян України, є створення інституціонального середовища, що відповідає загальноприйнятим нормам цивілізованого світу. На жаль, нині спостерігаємо те, що потенційному розвитку вітчизняних конкурентних ринків, за умов трансформації економіки, заважає невідповідність вищезазначеного фактора, який є успадкованим від попередньої адміністративно-командної системи.

Дійсно, на початку реформ в Україні були відсутні ринково-орієнтовані інститути, що визначають цілі розвитку і структурують господарську систему, а саме: виконання контрактів та специфікації прав власності, упорядкування, становлення та розвитку фінансових, інвестиційних, фондових ринків та забезпечення “прозорих” і справедливих правил конкурентної гри. Але розвиток трансформаційних процесів, які розпочалися в кінці 80-х – на початку 90-х років після перерозподілу владних повноважень між старою і новою елітною генераціями та невдалих спроб запровадження ринкового господарського механізму, призвів до небаченого для сучасного історичного періоду розпаду традиційних економічних зв’язків, поширення економічної злочинності, корупції, поляризації суспільства та нездатності держави розв’язати основні соціально-економічні проблеми.

При цьому підкреслюємо, що основною причиною такого становища є тотальне порушення формальних і неформальних норм, які служать базовими регуляторами господарської взаємодії економічних агентів. Тому метою даної статті є аналіз категорії норми як основного чинника інституціонального середовища та дослідження її трансформаційної динаміки, що визначає певну поведінку, є обов’язковою для виконання і функціонально змушує дотримуватися відповідних правил.

Стосовно попередніх досліджень з означеної проблеми, то серед українських науковців слід відзначити праці О.Л. Яременка, С.І. Архієреєва, Н.Г. Кусакіної, О.М. Лоцихіна, в яких проаналізовані інституціональні аспекти трансформаційних процесів [1, 4, 8]. Також величезний науковий внесок в аналіз норми як базової складової інституціональних процесів внесли вчені з Російської Федерації та далекого зарубіжжя.

Так, А.М. Олейнік вважає, що норми слід розглядати швидше як передумови раціонального вибору та його результат. При цьому підкреслюється, що, у свою чергу, раціональний вибір може бути здійснений лише в рамках визначеного нормативного середовища. За його відсутності навіть найпростіші трансакції стають неможливими [5, с. 52].

Заслугує також на увагу аналіз сутності норми С.С. Фроловим, який вбачає відмінність інституціональних норм від моральних та простих звичок у тому, що перші розробляються і встановлюються свідомо шляхом відповідних формальних і неформальних кодексів. Тому нормативні взірці поведінки, цінності, традиції стають високостандартизованими та взаємопов'язаними. У результаті, прийнята у суспільстві поліінституціональна система норм сприяє розвитку економіки, а самі інститути робить такими, що мають значний запас соціальної інерції та, за відсутності відповідних чинників, не схильні до змін [7, с. 52].

Важливими для розуміння норми як фактора впливу на інституціональне середовище є висновки іншого російського вченого – А.Є. Шастітко, який запропонував нормативну інтернаціоналізацію, що передбачає наступне. Для суб'єктів з інтернаціоналізованою нормою її дотримання підвищує загальний добробут, що є підставою для їх участі у самостійному забезпеченні дотримання визначених правил. Доповнюючи цей умовивід, вчений підкреслює, що в розрахунки треба також включати й психологічні фактори, які ґрунтуються на уявленнях тієї чи іншої людини щодо справедливості та належного – на протигагу існуючому. За таких умов інституціональна система перебуватиме у рівновазі, коли кількість діючих осіб з інтернаціоналізованою нормою при встановленому рівні витрат дорівнює рівню витрат при заданій кількості діючих осіб, що беруть участь у забезпеченні правил (рис. 1) [8, с. 39-41].

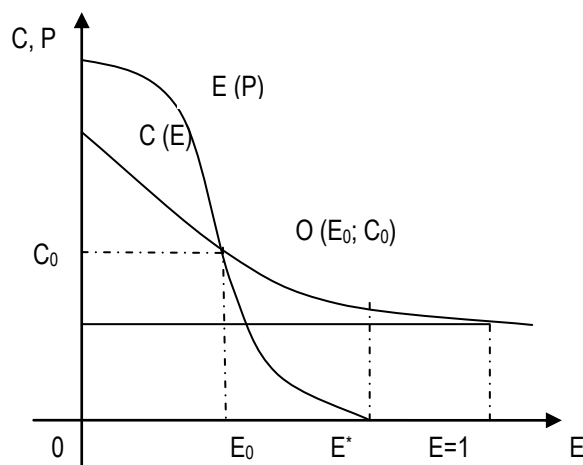

Рис. 1. Рівновага інституціональної системи з інтернаціоналізованою нормою

P – ціна, яку суб'єкти готові заплатити за забезпечення додержання норми;

E – частка осіб, які приймають рішення; довжина ділянки 1 по горизонтальній осі (OE^*) – частка осіб з інтернаціоналізованою нормою; довжина ділянки (E^*1) – частка осіб із зовнішньою нормою;

$O(E_0; C_0)$ – точка рівноваги;

E_0 – частка осіб, що беруть участь у забезпеченні додержання правил;

C_0 – витрати на забезпечення додержання правил в умовах рівноваги.

Серед інших російських вчених, які досліджували проблеми даної статті, вирізняємо таких науковців, як О.О. Аузан, Р.М. Нурєєв, В.П. Тамбовцев, В.В. Радаєв, В.І. Фамінський.

Щодо вчених із далекого зарубіжжя, то безумовно, перш за все, треба зважити на глобальні і загальновідомі праці таких фундаторів неінституціональної теорії, як Р. Коуз, Д. Норт, О. Вільямсон. Також слід підкреслити, що останнім часом, наприклад, у наукових виданнях США з'явилася достатня кількість праць, в яких досліджують феномен норми як ключового аспекту інституціонального середовища.

Так, Ф. Егіон (Philippe Aghion) та М. Сченкерман (Mark Schankerman) вважають, що започаткування відповідних норм є стимулом для прискорення економічного розвитку в умовах трансформаційних процесів, створення ефективних засад для приватного сектора, приватизації та економічних перетворень. Але при цьому вчені застерігають, що існує ризик становлення нормативних інститутів, які обслуговуватимуть специфічні корисливі інтереси і призведуть до значних трансакційних витрат [9, с. 93].

Інший американський вчений – неінституціоналіст Г. Стіл (G.R. Steele) – вважає, що без нормативної регуляції у суспільстві виникають анархія і конфлікти. Він підкреслює, що саме норми визначають моральну свідомість і правила поведінки, яких дотримуються індивідуальні учасники ринку і які є складовими культурної традиції функціонування господарських суб'єктів. Якщо ж в економіці країни існують переважно аморальні норми, то вони зашкоджують як суспільному порядку, так і приватним угодам [11, с. 51].

Як вже зазначалося, основною метою даної статті є аналіз трансформаційних процесів у вітчизняній економіці, які безпосередньо пов'язані зі становленням нормативних засад в інституціональному середовищі. Для виміру його якості в перехідній економіці експерти ЄБРР використовують емпіричні дані у таких сферах:

- законодавча база та клімат в інвестиційному процесі;
- регулятивна політика у банківській сфері;
- регулятивні засади у сфері безпеки бізнесу [9, с. 84].

Але, враховуючи вітчизняні економічні реалії, необхідно зважити на таке зауваження П. Кругмана (Paul Krugman), відомого американського вченого-фахівця у галузі моделювання економічних процесів, який пояснював найвідоміші господарські феномени таким чином: все, що відбувається в економіці, можна розглядати з огляду на такі два фундаментальні принципи:

- 1) існує безсумнівний взаємозв'язок економічної поведінки людини з її корисливими бажаннями;
- 2) майже все, що є у світі, можна купити [10, с. 101].

Розпочнемо подальший аналіз розвитку нормативних чинників вітчизняного інституціонального середовища з дослідження інвестиційного процесу.

Перш за все, необхідно визнати, що Україна посідає одне з останніх місць серед країн з перехідною економікою за обсягами залучених прямих

інвестицій. Враховуючи те, що наша держава має обмежені можливості збільшення обсягів внутрішніх інвестицій за рахунок власних коштів вітчизняних підприємств, банківського сектора і держави, питання про інвестиційний клімат стає дуже важливим – від його розв’язання залежить успіх реформ. Адже для докорінного зламу нинішнього стану бідності необхідне економічне зростання ВВП не менше 8-10 % у рік протягом найближчих десяти років. На думку вітчизняних і зарубіжних експертів, Україна потребує інвестицій загальним обсягом у 40 млрд. дол., але, як свідчить офіційна статистика, обсяг інвестицій в основний капітал за останні роки скоротився у п’ять разів або приблизно на 20 % кожний рік (табл. 1).

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції та динаміка інвестицій в основний капітал

Показник	Роки							
	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Чисті прямі іноземні інвестиції, млрд. дол. США	-	0,3	0,5	0,6	0,7	0,5	0,6	0,8
Інвестиції в основний капітал в цінах 2000 р., млн. грн.	87415	23119	18033	16446	17449	17515	19481	-

Джерело: Інститут економічних та політичних досліджень // Українська інвестиційна газета. – 31 юлія. – 2001. – С. 8.

За період 1992-2000 рр. Україна залучила іноземних інвестицій на суму 3,924 млрд. дол. Це приблизно стільки, скільки вкладають у Польщу за один рік. В цілому за 12 років незалежності прямі інвестиції становили приблизно 80 дол. на душу населення (в Угорщині на кожного жителя припадає майже 1700 дол. іноземного капіталу). За цим показником Україна посідає 22 місце серед країн Східної Європи, поступаючись Білорусії, Казахстану і Молдові.

Особливо неприємним для економіки країни є той факт, що значно погіршилася структура інвестицій – у шість разів зменшилася частка інвестування у сільське господарство, майже не вкладають кошти у будівництво соціально-культурних об’єктів, частка високотехнологічного машинобудування скоротилася майже у п’ять разів. З іншого боку, обсяг інвестицій зріс у таких галузях, як енергетика, чорна металургія, нафтова, харчова промисловості, торгівля. Це пояснюється тим, що більшість підприємств перших трьох галузей мають прибутки, які спрямовують на реінвестування. Іноземців, як свідчать статистичні дані, цікавлять не високотехнологічні, наукомісткі та інноваційні галузі, незважаючи на пільги і державні програми підтримки, а, в першу чергу, харчова промисловість і торгівля. На їхню частку припадає 40 % інвестицій.

Актуальним є також і той факт, що в офіційному рейтинзі іноземного інвестування перше місце посідають США. Але багато хто з експертів вважає, що насправді це місце повинна займати Російська Федерація. Адже

значні фінансові потоки надходять з таких країн, як Кіпр, Віргінські острови, Ліхтенштейн – у зазначених оффшорах здебільшого обертаються російські гроші. Ці ж експерти вказують на експансію російського капіталу в українську економіку, тому що росіяни здійснюють агресивну бізнесову політику щодо українських стратегічних об'єктів: Одеського та Лисичанського нафтопереробних заводів, Миколаївського глиноземного заводу, Криворізького алюмінієвого комбінату, українських енергетичних систем. Ще одним підтвердженням цього умовивіду є експансія російських компаній – “Лукойла” і “ТНК” відповідно до “Оріан” і “ЛіНОСа”.

Зрозуміло, що твердження, начебто розвиток економіки країни залежить лише від іноземних інвестицій, є перебільшенням. Але очевидно, що, по-перше, прихід в Україну іноземних фірм сприятиме розбудові такого фундаментального чинника інституціонального середовища, як конкуренція, і, по-друге, темпи зростання ВВП будуть безумовно вищими.

Виходячи з вищезазначених фактів, визначимо основні нормативні аспекти, які гальмують інвестиційний процес:

- складні, запутані та занадто комплексні правила і процедури. Для започаткування нового підприємства необхідно отримати велику кількість ліцензій та дозволів. Бюрократизм центральної та місцевої влади є нормою і основною перешкодою для вкладення іноземних коштів;
- відсутність однакових умов конкуренції на ринках. Держава приділяє надмірну увагу окремим секторам економіки, які кредитуються владою та прямо або приховано дотуються. Ще одним фактом, що підтверджує хибну норму втручання держави в інвестиційний процес, є ті невдалі інвестпроекти, які реалізовувалися за рахунок кредитів міжнародних організацій під гарантії уряду і за які фірми-отримувачі своєчасно не розраховувалися. Найтипівішим прикладом цього явища, який нині розглядають як хрестоматійний, є закупівля в 1996-1997 рр. урядовими агентами комбайнів “Джон Дір” на суму більше ніж 700 млн. дол., коли у той же час лише 10 % цих коштів було б достатньо, щоб розпочати серійне виробництво вітчизняних комбайнів. Заслуговує на увагу й те, що керманічі цього проекту не понесли ніякої кримінальної або майнової відповідальності, – і це є також нормою вітчизняного економічного життя;
- відсутність комплексної інвестиційної політики, яка потребує, принаймні, трьох складових: удосконалення законодавства, організаційного становлення відповідної інфраструктури (наприклад, у депресивних регіонах відсутні регіональні банки, а кошти, що там заробляють, відпливають у центральні банки), розробку системи механізмів мінімізації ризиків. Все це призводить до того, що норми поведінки для іноземних інвесторів в Україні вважаються викривленими, “непрозорими” та непередбачуваними.

Отже, нормативний аналіз першого сегмента інституціонального середовища свідчить про те, що, незважаючи на деякі успішні інвестпроекти, цей процес міг бути набагато відчутнішим. Для цього маємо вдале

географічне положення, кваліфіковану робочу силу, багаті природні ресурси, пристойну виробничу інфраструктуру. Але з іншого боку, маємо й негативний вплив таких нормативних чинників: надмірна бюрократизація, корупція, проблеми із запровадженням міжнародних норм арбітражу, відсутність незалежних судових органів і гарантій виконання угод та специфікації прав власності. Останнє підтверджує ситуація, що склалася навколо Черкаського підприємства “Маїс-Інк” щодо повернення боргу американському і швейцарському інвесторам.

Емпіричне дослідження другого елемента нормативного інституціонального аналізу економіки України за методикою ЄБРР розпочнемо з усвідомлення того, що вирішальну роль у реалізації монетарної політики відіграє Національний банк, який організаційно сформувався у 1992 році і є формально незалежним. При цьому він використовує один з основних макроекономічних інструментів, що спирається на здатність грошово-кредитної системи впливати на грошову пропозицію і, відповідно, на ставку процента, а через неї – на інвестиції та реальний ВВП. Але слід також врахувати й те, що без функціонування недержавних комерційних депозитних інститутів на фінансовому ринку будуть відсутні конкурентні засади, що в кінцевому рахунку призведе до його неефективності. Тому безумовною передумовою ринкової трансформації є запровадження інституту комерційних банків, що мінімізує трансакційні витрати та служить гарантом виконання державних і приватних угод.

Започаткування у 1989 році дворівневої банківської системи (заснування перших комерційних банків – “Слов’янського” та “Укрінбанку”) стало ознакою початку трансформаційних процесів. У середині 90-х років в Україні створилася національна банківська система, яка налічувала разом з двома банками, що перебували винятково у державній власності – Укресімбанк та Ощадбанк, – понад 230 комерційних. Наприкінці 2001 року у Державному реєстрі було зареєстровано 189 банків. На початку реформ, особливо у 1992-1993 рр., депозитні інститути розвивалися відносно стабільно і мали значні прибутки. Цьому сприяли спрощений порядок отримання ліцензії, вимоги щодо мінімального установчого капіталу, регулюючі правила у банківській сфері та інфляційна спіраль, яка призвела до небаченого для країни, що не воювала, показника – 10255 % зростання цін у 1993 році. З іншого боку, саме гіперінфляція вплинула на те, що домогосподарства почали з недовірою ставитися до банківської системи і до потенційної можливості депозитних внесків. Підкреслимо, що саме довіра населення є ключовим інституціональним аспектом функціонування не тільки банківської системи, але й держави.

Хоча переважна кількість найбільших банків отримала можливості для розвитку, обслуговуючи великі підприємства або бюджетні кошти, подальший їхній розвиток залежатиме від того, наскільки вдало вони запропонують свої послуги приватним підприємцям і пересічним громадянам. За офіційною статистикою, населення України зберігає у

позабанківському секторі майже 20 млрд. грн., які б у випадку залучення цих коштів банками значно сприяли б подальшому розвитку банківництва. За такого припливу грошової маси банки отримають можливість надавати недорогі, більш строкові кредити (до трьох років) та задовольняти вимоги щодо обігових інвестиційних коштів для великих підприємств. Означені перспективи істотно збільшать дохідність кредитних операцій.

Також залучення коштів населення дасть змогу впровадити структуру пасивів банківської системи, яка є загальноприйнятою у розвинутих країнах. Нині в Україні основним ресурсом банків є депозити підприємств, які становлять 35 % усіх пасивів. У цивілізованих державах не існує подібної практики, а основна частка залучених коштів припадає саме на внески населення.

Іншим інституціонально-нормативним чинником, який призвів до істотного падіння довіри з боку громадян і приватних підприємств до комерційних банків, є злочини у цій сфері, обман вкладників та махінації з їхніми коштами.

Основна частина зловживань припадає на сферу кредитування, коли заощадження вкладників безпідставно надаються спорідненим до керівництва банку бізнес-структурам та особам. Найвідомішими ознаками таких дій є родинні зв'язки, трансакції з офшорними компаніями, немотивована передача активів від однієї фірми до іншої. До інших найпоширеніших злочинів у банківській сфері відносять зловживання службовим становищем, шахрайство позичальників разом з посадовими особами банків, службові підробки, розкрадання коштів і майна. За даними департаменту Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України, на 1 березня 2002 року проти працівників банківських структур було порушено 101 кримінальну справу (табл. 2). Серед розкритих злочинів вирізняють такі: 38 крадіжок державного та колективного майна, 74 посадові злочини (у тому числі 6 випадків хабарництва), 5 фактів шахрайства, що були здійснені за участі працівників банків. Сума матеріальних збитків склала 1,530 млн. грн. [2, с. 6].

Українські банки, щодо працівників яких були порушені кримінальні справи, станом на 1 березня 2002 р.

Банк	Порушено кримінальних справ
Україна	34
Ощадбанк	22
Промінвестбанк	11
Укрсоцбанк	9
“Аваль”	6
Приватбанк	5
Національний банк України, Дніпросервісбанк	по 3
Інвесткривбас	2
Правекс-банк, Слов'янський, Новий, Лісбанк, Морський, Український банк торгового співробітництва	по 1
Разом	101

Особливо резонансні справи, які завдали значної шкоди системі комерційних банків як у нашій країні, так і у світі, пов'язані з банкрутством банків “Україна”, “Слов'янський” та “Градобанк”. Щодо останнього, то колишньому його президенту В. Жердицькому було висунуте звинувачення у розкраданні 68 млн. нім. марок, які були надані німецьким урядом для, підкреслюємо, українських жертв нацистських репресій.

Зрозуміло, що зловживання у банківській сфері існують не тільки в Україні. Згадаємо, наприклад, шахрайські дії банків “J.P. Morgan” та “Citigroup”, які за рік до банкрутства корпорації “Enron” шляхом “непрозорих” операцій “видали” майже 5 млрд. дол. як трансакції, а не кредит. За таких обставин інвестори, що придбали акції “Enron”, були впевнені, що купують дохідні активи. Насправді корпорація просто виплачувала їм з власних коштів.

Але потрібно врахувати позапорогову кількість подібних злочинів в Україні та сутність нормативних правових засад як сукупності універсальних та загальноновизначених норм поведінки. Тому подальше реформування банківської системи потребує, перш за все, нормативних заходів, які б дали можливість повернути довіру населення. Серед інших акцентуємо увагу на таких:

- подолати синдром знецінення приватних коштів як за часів гіперінфляції, так і у випадку банкрутства комерційних банків. Цю проблему можна розв'язати шляхом створення відповідного законодавства;
- гарантувати загальноприйнятую норму банківської таємниці, але при цьому започаткувати необхідні передумови для “прозорих” і позакримінальних банківських трансакцій;

- створити правову нормативну базу для ефективного розслідування злочинів у банківській сфері, яка б унеможливила повторення подібних фактів.

Вищеозначені нормативні вимоги можна віднести й до такої важливої складової аналізу інституціонального середовища, як бізнесова діяльність та її безпека.

Нині спостерігається підвищена увага до стану підприємництва як з боку науковців і експертів, так і з боку державної влади. Про це свідчать законодавчі акти, наукові публікації, що з'явилися останнім часом. У запропонованому аналізі акцентуємо увагу на малому бізнесі, тому що за висновками Світового банку, саме проблеми зі створенням нових малих підприємств і їхнім розвитком є головною перешкодою для забезпечення стабільного економічного зростання в країнах колишнього СРСР. Дійсно, згідно зі світовим досвідом, малий бізнес є найперспективнішим спрямуванням економіки будь-якої країни. Малі підприємства є ефективними з огляду на витрати, запровадження нових технологій, наближення до споживача, мають перспективні можливості для активного просування у наукомістких та високотехнологічних сферах. Підкреслимо, що малий бізнес формує соціально-економічний уклад країни, забезпечує значне виробництво ВВП та зайнятість населення і утворює середній прошарок населення, що є основним стабілізуючим фактором суспільного устрою країни.

На жаль, нині в Україні спостерігаються серйозні проблеми з розвитком цього важливого інституціонального сегмента. Кількість малих підприємств у нашій країні на 10 тис. населення у шість разів менша ніж в Естонії і у дев'ять разів – ніж у Польщі. Їхня частка у сукупному обсязі виробництва становить лише 11 %, кількість зайнятих – 8 % від працюючих, питома вага у балансовому прибутку вітчизняних підприємств – 1,8 %, загальна кількість дорівнювала приблизно 250000. На противагу, у Німеччині малі підприємства виробляють половину усієї продукції та забезпечують зайнятість двох третин працездатного населення. У США налічується 28 млн. суб'єктів малого бізнесу, що надають роботу 60 % працюючих і створюють 40 % ВВП. У Польщі – майже 8 млн. фірм є малими.

Проаналізуємо далі інституціональні нормативні чинники, що негативно впливають на означений сектор економіки. З точки зору інституціональної теорії, основною перешкодою, що гальмує розвиток вітчизняного підприємництва, є значні трансакційні витрати, під якими з огляду на економіку з двома і більше учасниками розуміємо витрати, що маємо понад та крім власне процесу виробництва [3, с. 673]. Як правило, при цьому вирізняють витрати “*ex ante*”: пошук інформації, ведення переговорів, виміри, укладання контрактів та “*ex post*”: попередження опортунізму, захист і специфікація прав власності та захист від претензій третіх осіб. Дослідимо ті, що безпосередньо пов'язані з безпекою бізнесу. При цьому врахуємо і той факт, що багато у чому трансакційні витрати не піддаються кількісному і грошовому вимірам та часто пов'язані з нелегальною сферою економіки.

Феноменом вітчизняного господарського життя, а втім, і на теренах колишнього СРСР є те, що підприємці вимушені захищати свій бізнес не тільки від кримінальних структур, а й від органів державної влади (табл. 3, 4).

Таблиця 3*

Оцінка керівниками малих підприємств проблем, які заважають розвитку малого бізнесу в Україні

Проблеми	Процент відповідей
1. Високі податки	95
2. Велика кількість різних податків	82
3. Часті зміни податкової звітності	70
4. Часті зміни законодавства	60
5. Велика кількість законодавчих актів	47
6. Низький попит покупців	47
7. Неплатежі з боку клієнтів	32
8. Велика кількість ліцензованих видів діяльності	18
9. Складність отримання кредиту	16
10. Тиск з боку місцевої влади	9
11. Недостатність управлінських знань	9
12. Тиск з боку кримінальних елементів	5
13. Недостатність ділової інформації	4

**Частота перевірок підприємців державними органами
у середньому за рік**

Державний орган	Частота перевірок
1. Державна санітарно-епідеміологічна служба	8,5
2. Органи Комітету захисту прав споживачів	8,4
3. Митниця	6,3
4. Головне управління пожежної охорони при МВС	6,2
5. Органи податкової адміністрації	6,1
6. Державний комітет зі статистики	3,7
7. Міністерство охорони навколишнього середовища	3,6
8. МВС	3,4
9. Державний комітет зі стандартизації, метрології та сертифікації	2,7
10. Головне управління охорони при МВС	2,6
11. Ліцензуючі органи	2,2
12. Державна комісія з нагляду та охорони праці	2,1
13. Державний комітет з питань будівництва та архітектури	1,8
14. Державна комісія з цінних паперів та фондової біржі	1,7
15. Управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС	1,6
16. Органи державної контрольно-ревізійної служби	1,4
17. Антимонопольний комітет	0,9

*Джерело: Галицькі контракти. – 1998. – № 8. – С. 50.

Вищенаведені дані таблиць підводять нас до розуміння факту, що в Україні відсутні цивілізовані норми поведінки між підприємцями і державними органами, що робить проблематичним вирішення об'єктивного конфлікту між бізнесом і владою. Зрозуміло, що за таких умов виникає можливість опортуністичних дій державних структур стосовно підприємців за формою здирництва – влада не може надати цьому процесу форми статичних інституціональних норм. Примушуючи підприємців виконувати контрактні зобов'язання щодо, наприклад, доходної частини бюджету, держава не стимулює розвиток бізнесу і змушує його вдаватися до нелегальних норм пошуку субститутів влади: кримінальних угруповань, власних служб безпеки, представників силових структур (МВС, СБУ), які захищають підприємців від надмірних зазіхань на їхні комерційні інтереси. Це знову ж таки призводить до необхідності збільшення трансакційних витрат на безпеку бізнесу та захист прав власності: виплачувати кошти зовнішнім захисним групам, оплачувати послуги додатковим силовим структурам, прямо або приховано підкупати окремих чиновників або навіть державні органи. Тому останнім часом найтипівішими нормами підприємницького інституціонального середовища є наявність корисних неформальних зв'язків бізнесу з державними чиновниками, рутинізація насильства та перетворення його у загальноприйнятій елемент функціонування переважної кількості фірм. На такий стан речей не в останню чергу вплинуло існування так званої “системи вертикальної влади” в Україні, що дало змогу окремим державним структурам монополізувати насильство щодо бізнесу та поділити підприємців за

принципом: “свій-чужий”. Однак не слід вважати, що лише владні інститути впливають на фактор безпеки бізнесу. Хоча кількість відверто кримінальних злочинів щодо підприємців помітно скоротилася – за даними МВС рівень злочинності становить приблизно 95 із розрахунку на 10 тис. населення, з 96 бандугруповань наприкінці 2001 року залишилися лише 8, але цей фактор потенційної загрози залишається досить вагомим.

Найрезонансніші справи, що підтверджують цей умовивід, пов’язують з керівниками компаній “Топ-Сервіс” та “Союз-Віктан”. Так, бандугруповання фірми “Топ-Сервіс-Восток” у 1997-2000 рр. скоїло низку злочинів, більшість з яких мала характер замовлення: три вбивства, п’ять замахів на вбивство, заповідання тяжких тілесних ушкоджень, грабежі з проникненням у житло, навмисне знищення колективного майна. Шляхом злочинних дій “Топ-Сервіс” знищував конкурентів, наприклад, директорів ЗАТ “Хлібсервіс” та ТОВ “Ріко”, незаконно заволодів власністю – Городецьким молочноконсервним заводом та іншими підприємствами і компаніями. У свою чергу, керівництво фірми “Союз-Віктан” діяло аналогічними методами у бізнес-справах, що пов’язані з перерозподілом власності в Криму.

На жаль, вітчизняна судова система повною мірою не здатна попередити подібні факти, а деякі її рішення взагалі викликають сумніви щодо об’єктивності і неупередженості офіційного правосуддя. Одним з прикладів є розгляд справи Шевченківським районним судом м. Києва влітку 2001 р. щодо кримінального авторитета, який був виправданий за найсерйознішими звинуваченнями і звільнений з-під варти в залі суду. В кінцевому підсумку, подібні факти підривають довіру підприємців у справедливий характер судових і арбітражних рішень, коли необхідні висновки щодо справи гарантуються тим, хто встановлює неформальні контакти з представниками судової влади і порушує ключову інституціональну норму справедливості.

Запропонований нормативний аналіз інституціонального середовища передбачав дослідження лише трьох сегментів: інвестиційного процесу, банківської сфери, безпеки бізнесу. Без сумніву, цей перелік можна продовжити і додати такі складові, як правові і регулятивні інститути з виконання контрактів та специфікації прав власності, інститути із забезпечення правил “конкурентної гри”, фінансовий, фондовий ринки. Ці та інші структурні елементи інституціонального середовища є перспективними для подальших досліджень та теоретичного осмислення.

Таким чином, треба визнати, що базові формальні та неформальні норми, які є регуляторами загальноприйнятої поведінки у господарському житті стосовно більшості економічних суб’єктів, є ворожими і агресивними. Україна має лише частково інституціалізовану та реформовану економіку, яку західні експерти визначають як гібридну. Зацікавлені владні групи, що прагнуть лише до власного, а не загальнодержавного добробуту і мають необмежений доступ до фінансових ресурсів і вплив на приватизаційний процес, перетворили державу в поліінститут, що продукує дуалістичні норми, і призвели до посилення нормативно-інституціональної кризи. Без запровадження реальної інституціональної реформи, що базується на

загальноприйнятих у світі нормах, неможливо побудувати соціально-ринкову економіку та інтегруватися у цивілізоване співтовариство.

Список літератури

1. Архипереев С. И. Трансакционные издержки в условиях рыночной трансформации: Дис.... д-ра экон. наук: 08.01.01 / Харьковский национальный ун-т им. В.Н. Каразина. – Харьков, 2002. – 410 с.
2. Вовк С. Кримінально-банківська картина // Українська інвестиційна газета. 2002. – 9 апреля. – С. 6.
3. Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Т. 3. – К.: Академія, 2002. – 952 с.
4. Лоцихін О.М. Інституціональне забезпечення трансформації економічної системи: Дис.... канд. экон. наук: 08.01.01 / Київський національний економічний ун-т. – К., 2001. – 210 с.
5. Олейник А.М. Институциональная экономика. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
6. Фролов С.С. Социология. – М.: Логос, 1997. – 360 с.
7. Шаститко А. Механизм обеспечения соблюдения правил (экономический анализ) // Вопросы экономики. – 2002. – № 1. – С. 32-49.
8. Яременко О.Л. Институциональные основания переходных процессов в экономике: Дис.... д-ра экон. наук: 08.01.01 / Харьковский гос. ун-т. – Харьков, 1997. – 399 с.
9. Aghion Philippe, Schahkerman Mark. Competition, entry and the social returns to infrastructure in the transition economics // Economics of Transition. – March. – 1999. – Vol. 7, Issue 1. – P. 79-102.
10. Fox Justin. What in the world happened to economics? // Fortune. – March 15. – 1999. – P. 91-102.
11. Steele G.R. Laissez-faire and the institutions of the free market // Economic Affairs. – September. – 1999. – Vol. 19, Issue 13. – P. 47-51.

Пустовіт, Р.Ф. Дослідження нормативних аспектів вітчизняного інституціонального середовища [Текст] / Р.Ф. Пустовіт // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2010. - С. 313-327.